

Амантаева Д.Е., Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті, Ф-21-2П тобының магистранты
(*Ғылыми жетекші - э.э.д., профессор Сембеков А.К.*)

БАНК ЖҮЙЕСІНІҢ ҚАРЖЫЛЫҚ ТҰРАҚТЫЛЫҒЫН БАҒАЛАУ ҮШІН СТРЕСС-ТЕСТІЛЕУДІ ҚОЛДАНУДЫҢ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ

Қазіргі уақытта стресс-тестілеу қаржы институттарында тәуекелдерді талдаудың кең таралған әдісіне айналуда. Оның мәні банктің берілген дағдарыс жағдайында не болуы мүмкін екенін және қандай шығындарға ұшырауы мүмкін екенін түсіну болып табылады. Стресс-тестілеу сонымен қатар бүкіл қаржы жүйесін, оның ықтималды оқиғаларға осалдығын бағалау үшін қолданылады.

Тәуекелді бағалау әрқашан барлық ұйымдар үшін маңызды болып табылады, соның ішінде экономикалық тұрақсыздық жағдайында банк қызметі үшін стресс-тестілеудің рөлі ерекше артады. Шетелде стресс-тестілеуді анықтаудың әртүрлі әдістемелік тәсілдерінің белсенді қолданылуына қарамастан, Қазақстан Республикасында тәуекелді бағалау жүйесі әлі де кең тараған жоқ.

Стресс-тестілеудің басты артықшылығы - экономиканың дағдарысқа дейінгі ерте кезеңдерінде жүйедегі мүмкін болатын өзгерістерді болжауға және стресстік жағдайлардың алдын алуға болады, ал олар пайда болған кезде жүйенің реакцияға қалай әсер ететіні туралы түсінікке ие болады.

Стресс-тестілеу банктің қаржылық жағдайына ерекше, сондай-ақ мүмкін болатын оқиғалардың ықтимал әсерін бағалау әдісі болып табылады.

Бақылау құралы ретінде стресс-тесттің маңыздылығы артып келеді, маңызды рөлді тек модельдер/сценарийлер ғана емес, сонымен қатар процестің сапалық жағы, рөлдер мен жауапкершіліктерді бөлу, процедура, деректер сапасы және т.б. атқарады.

Стресс-тестілеу тәуекелдердің жекелеген түрлерін басқару үшін де, тәуекелдердің (олардың басымдықтарын қоса алғанда) капиталына, өтімділігіне және банктің басқа да қаржылық нәтижелеріне кешенді әсерін түсіну үшін де қажет, әсіресе әртүрлі реттеуші талаптар арасындағы өзара тәуелділіктің артуы аясында (мысалы, басқару үлгілері, капитал және резервке қойылатын талаптар/ХҚЕС 9) қолданылады;

Банктік қадағалау жөніндегі Базель комитетінің талаптарына сәйкес стресс-тестілеу принциптері келесідей:

1. Стресс-тестілеу бағдарламаларының нақты анықталған және ресми келісілген мақсаттары болуы керек.
2. Стресс-тестілеу бағдарламалары тиімді басқару жүйесін қамтуы керек.
3. Стресс-тестілеу тәуекелдерді басқару құралы ретінде және бизнес шешімдерін қабылдауда қолданылуы керек.
4. Стресс-тестілеу бағдарламалары маңызды және сәйкес тәуекелдерді қамтуы және жеткілікті ауыр сценарийлерді қарастыруы керек.
5. Ресурстар мен ұйымдық құрылымдар стресс-тестілеу бағдарламасының мақсаттарына сәйкес болуы керек.
6. Стресс-тестілеуге арналған дәл және жеткілікті егжей-тегжейлі деректер мен сенімді АТ жүйелері қамтамасыз етілуі керек.
7. Сценарийлер мен сезімталдық сынақтарының әсерін бағалау үлгілері мен әдістемелері стресс-тестілеу мақсаттарына сәйкес болуы керек.
8. Модельдер, нәтижелер және стресс-тестілеу бағдарламалары сыни тұрғыдан қарастырылуы және жүйелі түрде қаралуы қажет.

Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің талаптары бойынша стресс-тестілеу Концепциясы келесідей: өткізілу мерзімі бойынша - мерзімді түрде (бірақ кемінде жарты жылда бір рет), ал әдістері: сценарий талдауы, сезімталдықты талдау, басқа әдістер [1, 186.].

Елімізде жүргізілетін стресс-тестілеуді шет елдермен салыстыру жұмысы жүргізілді, 1-ші кестеден негізгі ерекшеліктер мен айырмашылықтарын байқауға болады:

1 кесте. Қазақстан Республикасы, АҚШ және ЕО елдеріндегі стресс-тестілеу тәсілдерін салыстырмалы талдау

	Қазақстан Республикасы	АҚШ	ЕО елдері
Стресс-тест жүргізуге жауапты орган	Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі	Федералдық резервтік жүйе (Федералдық Резервтік жүйе – ФРЖ)	Еуропалық банктік қадағалау органы (Еуропалық банктік орган-ЕБА)
Стресс-тестілеуді қамту	Барлық екінші деңгейлі банктер	33 банк холдингі (банк секторы активтерінің 80%)	51 банк (банк секторы активтерінің 70%)
Тәсіл түрі	Top-down	Bottom-up және Top-down	Bottom-up және Top-down
Әдістеме	Сценарий талдау, сезімталдық талдау	Сценарий талдау	Сценарий талдау, сезімталдық талдау
Стресс сценарийлерінің ең аз саны	Екі	Үш	Екі
Негізгі сценарий көрсеткіштері	-Капитал нарығына қолжетімділіктің болмауы; -Энергия ресурстарының құнын төмендету; -Ұлттық валюта бағамының әлсіреуі; -Жылжымайтын мүлік нарығының дағдарысы; -Тарифтердің өзгеруі; -Аграрлық сектордағы дағдарыс; -Инфляциялық күтулердің өсуі; -Жұмыссыздық деңгейінің артуы; -Активтердің нарықтық құнының төмендеуі.	АҚШ, ЕО, Ұлыбритания, Жапония және Азиядағы экономикалық жағдайды сипаттайтын 28 айналымы	-ЕО және әлемнің басқа елдерінде (АҚШ пен Ресейді қоса алғанда) ЖІӨ және ТБИ өсу қарқыны; -Жұмыссыздық деңгейі; -ЕО елдеріндегі тұрғын және коммерциялық жылжымайтын мүліктің бағасы.
Мерзімділік	-Мерзімді түрде (бірақ кемінде жарты жылда бір рет).	-Жылына 1 рет - жоғарыдан төменге көзқарас; -Жылына 2 рет - төменнен жоғарыға жорық.	1-3 жылда бір рет (экономикалық жағдайға байланысты).
Жоспарлау горизонты	Жеке	9 тоқсан	3 жыл
Қадағалаушы органға ақпарат беру	Процедураларды және стресс-тестілеу сценарийлерін жеке ашу	«Жоғарыдан-төмен» және «Төменнен-жоғары» тәсілдерінде егжей-тегжейлі ашу	Әдістемені, сценарийлерді және нәтижелерді егжей-тегжейлі ашу

Қазақстанда пилоттық режимде банктерді қадағалау стресс-тестілеуі басталды. Стресс-тестілеу 2021 жылдың 4 қазанынан 2022 жылдың наурызына дейін шектеулі банктердің қатысуымен өтеді.

Стресс-тестілеу тәуекелге негізделген қадағалау құралдарының бірі ретінде экономиканы дамытудың ықтимал теріс сценарийлерін ескере отырып, банктердің капиталының жеткіліктілігін тұрақты негізде бағалауға мүмкіндік береді.

Бұл құралды енгізу қаржы секторының тұрақтылығын бағалаудың кешенді үлгісін құру арқылы банк секторының ашықтығы мен сенімділігін арттыруға бағытталған.

Стресс-тест қалай жұмыс істейді? Ол әлемнің жетекші қаржылық реттеушілері пайдаланатын бақылау стресс-тестілеуінің екі сатылы үлгісіне негізделген.

Бірінші кезеңде банктер реттеушінің нұсқаулары мен сценарийлеріне сәйкес ішкі үлгілерді пайдалана отырып, стресс-тест есептеулерін жүргізеді - төменнен жоғарыға (Bottom-up) әдісі.

Екінші кезеңде агенттік әрбір банк бойынша қадағалау ақпаратын пайдалана отырып, өз үлгілері негізінде жоғарыдан төменге (Top-down) стресс-тестілеу әдісімен жүргізеді.

Екі сатылы тәсілді қолдану бизнес-модельдердің, стратегиялардың және жекелеген банктердің басқару шешімдерінің жеке ерекшеліктерін ескере отырып, стресс-тесттің дәлдігін арттырады [2, 346.] сипаттаманы 2-ші кестеден көруге болады.

2 кесте. Стресс-тестілеу әдістеріне сипаттама

	Bottom-up	Top-down
Артықшылықтары	-Неғұрлым бөлшектелген деректер және тәуекелдер мен әсерді азайту құралдарының кеңірек қамтылуы; -Қаржы институттарының неғұрлым жетілдірілген ішкі үлгілері; -Ұйымның тәуекелді басқару қабілеті және тәуекелдерді басқару мәдениеті туралы ақпарат беру; -Ұйымдарды ықтимал жағымсыз сценарийлерге дайындалуға ынталандыра алады.	-Әдістеме мен үлгілердің біркелкілігін қамтамасыз ету; -Төменнен жоғары тесттерді тексерудің тиімді құралы; - Іске асыру үшін қымбат емес стресс-тест; -Компаниялардың тәуекелдерді басқару мүмкіндіктері шектеулі жерлерде қолданылуы мүмкін.
Кемшіліктері	-Қолдану айтарлықтай шығындарды талап етеді; -Нәтижелер пайдаланылған ішкі үлгілерге өте тәуелді болуы мүмкін, бұл оларды мекемелер арасында салыстыруды қиындатады.	-Деректер шектеулеріне байланысты нәтижелер дәл болмауы мүмкін; -Стандарттау жеке институттардың стратегиялары мен басқару шешімдерін есепке алуға мүмкіндік бермейді

Қорытындылай келе, стресс-тестілеуді қолданудың негізгі артықшылықтары банк үшін келесідей нәтижелерге жетуге септігін тигізеді:

- Ықтимал дағдарыс құбылыстарын еңсеру үшін банктің «қауіпсіздік маржасын» құру;
- Банктердің өз қызметінің тәуекелдері туралы түсінігін қалыптастыру және олар үшін барабар тәуекелдерді басқаруды қолдауға ынталандыру;
- Тұрақтылықты бағалау процесінің барлық қатысушыларын тәртіпке келтіру және банктің даму қаупі мен келешегі туралы түсінік қалыптастыру;
- Қаржылық тұрақтылық деңгейін арттыру.

Стресс-тестілеуді толық енгізу банктердегі ішкі тәуекелдерді басқару процестерін жетілдіреді, сондай-ақ 2023 жылдан бастап экономиканың дамуының күйзеліс сценарийлері жағдайында ықтимал шығындарды жабу үшін жеткілікті деңгейде капиталға қойылатын талаптарды қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Экономикалық қызметтің тәуекелдерін анықтауға байланысты мәселелердің жоғары өзектілігіне қарамастан, белгісіздік факторларын анықтау және шаруашылық жүргізуші субъектілер үшін жағымсыз салдарлардың алдын алу алгоритмі бойынша нақты әдістемелік ұсыныстар әлі әзірленбегенін атап өткен жөн.

Зерттеу нәтижесінде өтімділік көрсеткіштеріне және міндеттемелер құрылымына негізделген стресс-тестілеуді анықтаудың әдіснамалық тәсілі ұсынылған, оны коммерциялық банктердің тәуекелдерді басқарудың міндетті саясатын жүргізу кезінде практикалық қызметінде қолдану ұсынылады.

Әдебиеттер:

1. Коммерциялық банк қызметінің қаржылық нәтижелерін талдау әдістемесі /А. В. Кашин //Аймақтық экономикадағы студенттердің экономикалық әлеуеті: XIII университет аралық ғылыми-практикалық конференция материалдары / ғылыми. ред. Н. Л. Будахина. - Мәскеу, 2019.
2. Коммерциялық банктердің қаржылық тұрақтылығын бағалаудың шетелдік әдістерін салыстырмалы талдау / Г.Г.Мурзагулова // . – 2019.

Ахметов Е.Ж., Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, заң факультеті, Ю-10К, студент
(*Ғылыми жетекшісі – з.ғ.м., аға оқытушы Байжанова К.Т.*)

АДАМЗАТТЫҢ АСЫЛ МҰРАТЫ – ҚҰҚЫҚТЫҚ МЕМЛЕКЕТ

Қазақстан Республикасы тәуелсіздікке қол жеткізген отыз жылдың ішінде батыстық өркениеттің жемісі болып табылатын, әлем халықтарының асыл мұратына айналған құқықтық мемлекет қалыптастыру ниетіне беріктігін көрсетуде. Әділеттілікке негізделген мемлекетке қол жеткізу әлем қауымдастығының ежелден келе жатқан ізгі мақсаты. «Бегі мен халқының ынтымағы жоқ жерде, дұшпанның алдауына сенген, арбауына көнген жерде, інісі мен ағасы дауласқан, бегі менен қарашасы жауласқан жерде ел елдігінен айырылады» - деген Күлтегін атамыздың нақыл сөзі заманауи кезеңде өзектілігімен танылуда.

Тарихтың тылсым белестерінде ғұлама ғалымдарды тамсандырған әділ заңға негізделген, халыққа жағымды саяси ұйым қандай сипатта болуы тиіс? Бұл сұрақтың жауабын саяси және құқықтық ілімдердің дамуына еңбегі сіңген ойшылдардың көзқарастарына сүйене отырып, іздестіріп көрейік,

«Мемлекет – кез келген адамдардың бірлестігі емес, құқықтары мен мүдделестіктері тұрғысынан біріккен адамдардан құралған саяси құрылым» - деген ежелгі римдік құқықтанушы Цицеронның көзқарасы заманауи құқықтық мемлекетке берілген алғашқы түсініктеме еді [1,38]. Көне дәуір ойшылдарын толғантқан үлгілі мемлекет жобасы қазақ даласында өзінің жүйрік желмаясына мініп, халықтың бақытты өмір сүретін жерұйықты іздеуші, ғұмыр бойы өлімге қарсы күресуші Қорқыт Ата бейнесінде келеді. Оның өмір сүйгіштік дүниетанымы күнделікті күйкі тірліктің шеңберінен шыға білу және адамзат үшін әрбір тіршілік сәтінің құнды екенін ескерту, қайталанбас уақытты қадірлеуге шақыру, сол арқылы өмірді мәңгілік ету идеясын насихаттайды. Қорқыт атаның пайымдауынша, адамдар адамилық қасиеттерін сақтап қалуы керек. Адам үшін ең қауіптісі – адамилықты жоғалту. «Қонақ келмес үйдің қирағаны жақсы, жылқы жемес шөптің шықпағаны жақсы, адам ішпес ащы судың ағысты жылғаларды қумағаны жақсы, атаның атын былғайтын ақылсыз ұлдың тумағаны жақсы» [2,3]. «Адам қанша қажетсінгенімен, ол өз үлесінен артық жей алмайды» – осыдан сан ғасырлар бұрын айтылса да, тағылымын жоғалтпаған дана ойлар...

Құқықтық мемлекеттің негізгі тірегі азаматтық қоғам жеке адамдардың, әлеуметтік топтардың сан қырлы мүдделері мен талаптарын іске асыру және қанағаттандыру үшін қалыптасқан қоғамдық қатынастардың жиынтығы және содан туындайтын мемлекеттік емес ұйымдардың жүйесі. Немістің ұлы ойшылы Георг Вильгельм Фридрих Гегель: «Азаматтық қоғам – отбасы және мемлекет арасындағы айырмашылық, азаматтық қоғамның дамуы мемлекетке қарағанда кештеу басталады» [3,178]. Демократиялық қоғамда азаматтық қоғамның ролі арта түседі және мемлекеттік басқару жүйесіне тікелей ықпалын тигізеді. Бұл жерде үкіметтік емес ұйымдардың мәні зор. Олардың құрылу және әрекет етуінің негізгі мақсаттары өзіндік қызығушылықтарға байланысты құрылған топтар мен ұйымдардың мүдделерінің жүзеге асырылуына жағдай жасау және мемлекеттің саяси шешім қабылдауына ықпал ету, органдардың функцияларын жақсартуға, тиімділігін арттыруға кеңес беру, ұсыныстар енгізу болып табылады. Азаматтық қоғамның құрамына енген институттар мынандай талаптарға сай болулары қажет:

- құқықтық негізде құрылуы;
- алдына қойған мақсаттары конституциялық құрылымды күштеп өзгертуге шақырмаулары тиіс;
- мақсат, мүдделерін жүзеге асыру барысында экстремистік әрекеттерге жол бермеулері қажет.